

Els canvis en els usos del temps i la transformació dels hàbits quotidians

Resum Executiu

Abril 2020

Vicent Borràs Català

Sara Moreno Colom

Centre d'Estudis Sociològic
sobre la Vida Quotidiana
i el Treball

UAB Universitat Autònoma
de Barcelona

I. Introducció

Es presenta el resum executiu dels tres informes elaborats en el marc de la línia de recerca centrada en estudiar la relació entre l'ús del temps, els hàbits quotidians i les pràctiques de consum per tal d'aportar base empírica que permeti orientar el disseny i la planificació de polítiques públiques. L'objectiu general és analitzar els canvis i les continuïtats entorn dels usos del temps i els hàbits quotidians en termes de distribució dels treballs, horaris i pràctiques de consum. Més concretament, es plantegen els següents objectius específics:

- Detectar les tendències de canvis en la dedicació als treballs, en especial al treball domèstic i de cura, a la ciutat de Barcelona, tot tenint en compte les desigualtats de gènere i classe social, així com el cicle de vida i la generació.
- Definir noves línies d'hipòtesis sobre el canvi d'hàbits de la població, tot tenint en compte els possibles col·lectius socials afectats.
- Analitzar, des de la perspectiva de gènere, les potencialitats i els límits dels canvis que s'estan produint entorn dels usos socials del temps.
- Apuntar línies d'actuació per tal de revertir les tendències de canvi que impliquen un empitjorament de la vida quotidiana de la ciutadania de Barcelona amb la reproducció de les desigualtats.

El contingut dels informes 1 i 2 dona resposta als tres primers objectius al incloure el marc teòric a partir del qual es construeix la línia de recerca, així com l'evidència empírica que li dona continuïtat. Específicament, l'Informe 1 presenta els resultats obtinguts en l'explotació de les dades quantitatives de caràcter secundari, mentre que l'Informe 2 reporta el treball de camp qualitatiu realitzat a partir de les entrevistes als perfils sociològics definits, l'anàlisi de les mateixes i la revisió de les hipòtesis. Finalment, l'Informe 3 respon al quart objectiu i apunta un conjunt de línies d'actuació orientades a eradicar les desigualtats de gènere, així com millorar el benestar quotidià de la ciutadania.

Índex

1. Introducció.....	2
2. Plantejament teòric i hipòtesis.....	3
3. Metodologia.....	7
4. Principals resultats	9
5. Propostes d'actuació	15
Bibliografia.....	18

2. Plantejament teòric i hipòtesis

A continuació es presenten les principals tendències que la literatura especialitzada apunta en relació a la distribució dels temps i els treballs entre els homes i les dones, així com els hàbits quotidians i les pràctiques de consum.

2.1. La tendència a la convergència en els usos del temps

Els estudis a nivell internacional realitzats a través de les Enquestes d'Usos del Temps mostren com en els últims 50 anys disminueix el temps que les dones dediquen a les tasques domèstiques i augmenta el temps que dones i homes dediquen a la cura de les criatures (Bianchi, 2000; Bianchi et al., 2006; Hook, 2010). Aquesta doble tendència de canvi apunta a la convergència entre gèneres en els usos del temps. En el cas espanyol, les dades avalen aquesta tendència a la convergència. El treball de Ajenjo i García (2014) assenyalava la disminució del temps dedicat a les tasques domèstiques i una major participació dels homes en el temps de cura dels fill i filles. Sent les parelles més igualitàries aquelles on els dos adults realitzen treball remunerat, les denominades de doble ingrés. Els autors afirmen que s'ha produït una tendència cap a una major igualtat, reduint-se la diferència en el treball domèstic. El que cal preguntar-se sobre aquest tema és si aquesta disminució o aproximació a una major igualtat es deu al fet que uns participen més i les altres menys, o que tots dos disminueixen la seva dedicació i elles la disminueixen més que ells. Per a altres autors, el model de doble ingrés, malgrat mostrar una major igualtat, en molts casos amaga una realitat formada per un proveïdor principal i una doble presència femenina (Prieto i Pérez de Guzmán, 2013; Prieto, 2015). Alguns d'aquests estudis prenen en consideració el temps destinat a cadascuna de les tasques de la llar al costat de la naturalesa de les mateixes, en funció del seu contingut i dimensió temporal (Moreno, 2015). Les dones segueixen realitzant les tasques més rutinàries mentre que els homes es concentren en els treballs més flexibles i menys rígids preservant la seva disponibilitat laboral (Moreno, 2009; Treas, 2008; Kan et al., 2011). Tanmateix, les mateixes dades també mostren un conjunt de canvis que són el punt de partida de la recerca que aquí es planteja.

2.2. El temps de treball domèstic

El primer fenomen que avala la tendència a la convergència és la disminució del temps dedicat al treball domèstic. Les dades de la EET-INE mostren, pel cas espanyol, que la disminució del temps dedicat a les tasques domèstiques respon al fet que les dones fan menys i no al fet que els homes facin més. Una tendència que la literatura especialitzada també apunta per a entorns socioculturals diferents (Treas, 2008; Hook, 2010; Bianchi 2011; Kan et al., 2011).

En primer lloc, els models explicatius apunten que el canvi en el temps conjunt que les parelles de doble ingrés dediquen a la feina domèstica respon, en gran part, a un canvi generacional de les dones. L'edat apareix com el factor més explicatiu tot superant el pes del cicle de vida mesurat segons la presència de fills i filles menors a la llar. En aquest sentit, el pes de la variable edat reforça la hipòtesi del canvi generacional.

En segon lloc, es constata que el descens de la dedicació per part de les dones es dona en aquelles activitats més rutinàries com són la cuina i, en menor mesura, la neteja. Sent les dones de menys de 35 anys comparativament a les majors de 45 anys, les que més disminueixen la seva dedicació a aquestes tasques. Concretament, aquestes dones dediquen un total de 77 minuts diaris menys. En el cas dels homes, es manté pràcticament igual la seva dedicació, tot i que s'observa una lleugera disminució del temps dedicat a la cuina i un lleuger augment del temps dedicat a la neteja. Així, la baixada conjunta de temps destinat a les tasques de la llar ha d'imputar-se pràcticament per complet al descens del temps de cuina. En qualsevol cas, neteja i cuina contribueixen a reforçar una de les línies d'hipòtesis que apunta a una transformació dels hàbits vinculats a la alimentació i el consum. Un canvi d'hàbits que, sense dubte, té conseqüències sobre els estàndards de benestar quotidià, sobretot entre les parelles joves.

En tercer lloc, les dades analitzades conviden a pensar que probablement s'estan produint canvis pel que fa als significats, les preferències i els valors socials que s'atorguen a les tasques domèstiques. Algunes autores assenyalen que, més enllà de la importància dels temps dedicats a la feina domèstica i de cura com a indicadors de desigualtat entre homes i dones, aquests temps i tasques són fonamentals per al benestar quotidià (Torns, 2015). En termes generals, el descens de la dedicació per part de les dones a les tasques relacionades amb la cuina no ha vingut acompanyat d'una major dedicació per part dels homes, sinó tot el contrari. No es tracta d'un temps de substitució, entès com el que no fa la dona ho fa l'home: els homes que cuinen, no ho fan de la mateixa manera que les dones, li dediquen menys temps, de manera que s'està produint un canvi d'hàbits en les tasques culinàries, que aproxima a les dones a dedicar menys temps a aquestes tasques tal com ho fan els homes. Això es tradueix, necessàriament, en un canvi d'hàbits on el mercat de consum alimentari ha trobat el seu potencial de negoci.

Altrament, la menor dedicació al temps de neteja per part de les dones joves apunta en la mateixa direcció. Més enllà de l'efecte substitució, que per a les famílies privilegiades es dona amb la contractació de servei domèstic, sembla possible pensar en una baixada en els estàndards de neteja. És a dir, les generacions més joves estarien vivint en cases menys netes i ordenades en comparació a la dels seus progenitors. Fins a cert punt, això pot significar un empitjorament de benestar quotidià, encara que pugui comportar una disminució en la desigualtat de gènere segons el temps dedicat a aquestes tasques (Moreno et al., 2018).

2.3. El temps de cura de les criatures

El segon fenomen que avala la tendència a la convergència és l'augment del temps dedicat al treball de cura de les criatures. Davant la constatació de la major implicació de les mares i els pares, es planteja la necessitat de conèixer els factors que incideixen en aquest canvi de tendència. Seguint la literatura especialitzada, es subratllen factors sociodemogràfics com l'augment de parelles de doble ingrés, canvis en els patrons de fecunditat o el nivell educatiu de tots dos progenitors. A més, la investigació acumulada apunta altres factors d'índole diversa com el nombre i edat de les criatures, l'horari laboral o les dificultats econòmiques. El conjunt d'aquests factors contribueix a matisar en quines circumstàncies les dones i els homes incrementen el temps que dediquen a la cura de les criatures.

En relació al cas espanyol, les dades analitzades per al període 2002/2003 i 2009/2010 (EET-INE) mostren aquestes tendències observades en altres contextos i, per tant, que van més enllà dels possibles condicionants contextuais com la crisi econòmica. El cas de les parelles de doble ingrés amb fills i filles menors de dotze anys evidència com, en bona part, l'increment del temps que les mares i els pares dediquen a la cura de les criatures és independent de la situació laboral de la parella i està més lligada a les circumstàncies individuals. Cal matisar situacions concretes on el gènere, el nombre i edat de les criatures, el nivell d'estudis i l'horari laboral es manifesten com a variables explicatives. Algunes conclusions al respecte. Tot i l'increment del temps per part dels pares, la major dedicació de temps a la cura segueix donant-se per part de les mares. Els aspectes que milloren la dedicació dels pares tenen a veure amb el nivell d'estudis (estudis secundaris i universitaris, més implicats), la finalització de la jornada laboral abans de les 17h, l'edat de la criatura menor i el baix nombre de fills i filles. En canvi, els aspectes que incrementen la dedicació de les mares tenen a veure amb els dies laborables, els estudis universitaris, la poca edat del fill i filla menor i, en menor mesura que els homes, el baix nombre de criatures.

Tanmateix, cal considerar dues limitacions de les dades que serveixen de punt de partida per aquesta recerca. En primer lloc, no s'analitza el tipus de tasques de cura. Diferents investigacions han subratllat la segregació de la feina de cura entre homes i dones, tot mostrant com és responsabilitat femenina les tasques més rígides i menys valorades i responsabilitat masculina les tasques més flexibles i visibles (Borràs et al., 2009; Borràs, 2011). El diferent pes que té la variable dia de la setmana sembla apunta clarament en aquest sentit. En segon lloc, no s'analitzen les dades segons el sexe de la criatura. Altres investigacions han evidenciat com el temps de cura dels pares és superior amb els fills que amb les filles (Gràcia, 2014).

En qualsevol cas, la més que relativa independència de la situació laboral de les dones en l'increment de temps que els pares i les mares dediquen a la cura de les criatures, convida a preguntar fins a quin punt aquest augment respon a factors socioculturals més que a factors socioeconòmics. Més enllà de les dades analitzades, des d'una perspectiva simbòlica, cal recordar que la paternitat i la maternitat es viuen de manera diferent. En aquest sentit, s'apunta que les expectatives i els desitjos com a pares i mares han canviat. Els pares en l'actualitat es senten pressionats per a que els seus fills i filles tinguin un alt grau de benestar, i això comporta una major participació en el temps de cura, al mateix temps que estan aparellats amb dones que tenen expectatives diferents a les que tenien les seves mares sobre la criança de les criatures. Si bé és cert que, tot apunta, que els homes no han renunciat al seu rol com a principals aportadors de manera que l'ocupació encara es percep com el principal element definidor del que és ser un bon pare.

La major implicació dels pares en el treball de cura de les criatures no ha comportat una menor dedicació per part de les mares a aquest tipus de tasques. A les llars on els pares són més col·laboradors, les dones no dediquen menys temps a la feina de cura. Sembla ser que es tracta d'un projecte de parella i model de paternitat on es dona una major implicació dels dos en les activitats dels fills i filles (Julià i Escapa, 2014). En conseqüència, les maternitats i paternitats són viscudes i percebudes com a elements essencials dins el projecte de parella, fet que explica l'augment del temps dedicat al treball de cura que pren forma de fenòmens com la reificació de la maternitat o la hiperpaternitat.

2.4. El valor del temps i les pràctiques de consum: les hipòtesis

A partir del debat teòric i la recerca empírica acumulada, la present línia de recerca relaciona les transformacions en els usos del temps, els hàbits quotidians i els models de consum. Es parteix de la hipòtesi que els canvis en els usos i la distribució del temps de treball domèstic i de cura tenen relació amb els nous hàbits de consum, alhora que posen de manifest el pes de factors socials relacionats amb el gènere, la classe social, el cicle de vida i la generació. En aquest sentit, es vol analitzar fins a quin punt s'està donant una pèrdua de valor social atribuït al treball domèstic (especialment les tasques de neteja i cuina) alhora que un augment del valor social atribuït a les tasques de cura dels menors. Aquest conjunt de transformacions simbòliques implicaria canvis vinculats als estàndards de benestar quotidià, l'alimentació, el consum i la criança.

Des d'aquesta perspectiva, es planteja, per exemple, que el canvi en el temps de dedicació a la cuina implica canvis en la compra d'aliments: més temps dedicat a les compres i menys a l'elaboració d'aliments. El consum dels productes alimentaris és significatiu per analitzar les transformacions en els usos del temps i els hàbits quotidians. El lloc, el moment i el contingut de la compra, sobretot de productes vinculats a la alimentació, poden comportar noves formes de desigualtat vinculades a models nutricionals on el temps de dedicació a la cuina pot ser una clau interpretativa. En definitiva, la hipòtesi de partida es concreta en quatre línies específiques:

H1. El temps es configura com un element clau del benestar en contraposició als diners. Les generacions joves atorguen més valor social al temps de lliure disposició personal que al temps de treball domèstic o el valor material del temps dedicat a l'àmbit laboral. Sembla possible apuntar que aquest canvi respon a dos factors: d'una banda, l'experiència de la precarietat laboral i, d'altra banda, la percepció que el nivell de benestar material està cobert.

H2. La pèrdua de valor social atribuït al treball domèstic es concreta en les diverses tasques que implica, sobretot, pel que fa la cuina i neteja.

- a) Creix la importància atribuïda a l'alimentació (elaboració, procedència dels productes, característiques nutritives etc.) però, paradoxalment, no es vol "perdre temps" a la cuina.
- b) El procés d'individualització de l'alimentació conviu amb la tradició dels àpats familiars.
- c) La participació masculina en les tasques de la cuina es manifesta en termes hedonistes de manera que la cuina es percep com un plaer puntual i no un treball quotidià.
- d) Els estàndards d'ordre i neteja de la llar entre les generacions joves són percebuts com de pitjor qualitat pels propis protagonistes. La pressió social que reben les dones en relació als mateixos és menor en comparació a les generacions grans.

H3. El temps dedicat a la cura de les criatures està marcat per dos fenòmens que situen la criança al centre de la vida quotidiana de mares i pares: la reificació de la maternitat i la hiperpaternitat.

- a) El temps dedicat al treball de cura de les criatures és una prioritat material i simbòlica per a les mares.
- b) Creix la importància material i simbòlica del dedicat a la cura de les criatures per part dels pares però persisteix l'imaginari que atribueix una major responsabilitat de la criança a les mares.
- c) Es dona una augment de la sobreprotecció i les expectatives al voltant de les criatures entre les mares i els pares.
- d) Les maternitats i paternitats són viscudes i percebudes com a elements essencials dins el projecte de parella.

H4. Els hàbits de consum lligats a l'alimentació canvien amb una disminució del temps dedicat a la cuina i un augment del control sobre els productes.

- a) Les generacions joves dediquen menys temps a la cuina i canvien els seus hàbits alimentaris a través del consum de productes, tant pel que fa el contingut com el preparat (menys peix, menjar preparats...)
- b) El canvi en el consum de productes està condicionat per la classe social en la mesura que l'estalvi de temps s'associa més a la classe treballadora mentre que la qualitat del producte a la classe mitjana.
- c) La compra d'aliments d'ús quotidià es manté com una responsabilitat femenina, mentre que la compra esporàdica associada al plaer esdevé una activitat masculina.

3. Metodologia

Per tal de donar resposta als objectius plantejats, així com abordar les hipòtesis definides es desenvolupa una estratègia metodològica múltiple que inclou anàlisi quantitativa, realització d'entrevistes en profunditat i elaboració mètode Delphi.

En primer lloc, es realitza una explotació de dades quantitatives de caràcter secundari per reforçar empíricament les tendències assenyalades a partir de l'explotació de l'EET-INE, així com establir els criteris per definir la tipologia base de la recollida de dades qualitatives de la segona fase. En concret, es consideren les següents fonts estadístiques: l'Enquesta Òmnibus (Generalitat de Catalunya, 2014-2018); l'Enquesta de Valors Socials (Ajuntament de Barcelona, 2014); l'Enquesta de l'Activitat del Sector Comercial (Ajuntament de Barcelona, 2015-2018); l'Enquesta sobre Equipament i Ús de Tecnologies de la Informació i de la Comunicació a les Llars (INE, 2019); l'Enquesta sobre Participació i Necessitats Culturals (Ajuntament de Barcelona, 2019); l'Enquesta de Joventut (Generalitat de Catalunya, 2012-2017); l'Enquesta de Benestar Subjectiu de la

Infància (Ajuntament de Barcelona, 2017); i el Baròmetre de la Infància i de la Família (Ajuntament de Barcelona, 2014).

En segon lloc, a partir del marc teòric i la fase quantitativa, es desenvolupa una estratègia qualitativa basada en la realització d'entrevistes en profunditat als perfils tipològics definits segons quatre eixos estructurals: gènere, generació, cicle de vida i classe social. Es tracta de 16 perfils de parelles que representen un total de 32 entrevistes atès que per cada perfil s'entrevista a l'home i la dona.

Tanmateix, la crisi sanitària ocasionada per la COVID-19 provoca la paralització del treball de camp qualitatiu davant la impossibilitat de realitzar entrevistes en profunditat als domicilis particulars de les persones que formen part de la tipologia dissenyada. En aquest context, s'adapta l'estratègia metodològica inicialment prevista i es decideix tornar a entrevistar els perfils realitzats abans de l'inici de l'estat d'alarma en format virtual o presencial segons el moment de la fase de desescalada. Tenint en compte que cada perfil es representatiu en si mateix de les persones que tenen les mateixes característiques, com es considera en les recerques qualitatives, i que el conjunt sociològic dels perfils realitzats inclou la diversitat dels eixos analítics contemplats (gènere, generació, cicle de vida i classe social) es considera metodològicament pertinent el canvi d'estratègia. La taula que s'adjunta a continuació recull el resum dels 16 perfils inicialment definits tot indicant els 7 perfils analitzats que representen un total de 14 persones i 28 entrevistes.

El context que introdueix la crisi de la Covid19 amb la situació de confinament de la població permet aprofundir en el caràcter dels canvis que es venien detectant amb anterioritat en relació al temps dedicat al treball domèstic i al treball de cura. Les rutines de confinament posen de manifest l'abast i el límit dels canvis estructurals vinculats als usos del temps i els hàbits quotidians. En aquest sentit, es suggereix que, malgrat que el confinament es va donar en un període de temps relativament curt, va permetre fer visible la importància de les tasques domèstiques i de cura, així com reconèixer la seva importància pel benestar quotidià. La convivència durant les vint-i-quatre hores del dia entre totes les persones de la llar posa de manifest la centralitat de les rutines relatives a la cuina i la neteja per a la vida quotidiana. En aquesta tessitura, sembla oportú preguntar-se si la tendència a la individualització, externalització i pèrdua de valor del treball domèstic i que s'havia detecta abans de la pandèmia, s'ha mantingut durant el confinament tot esdevenint una oportunitat perduda per posar en valor els temps i treballs imprescindibles per a la vida humana i el benestar quotidià.

Generació / Cicle de vida	Dona Classe mitjana	Home Classe mitjana	Dona Classe treballadora	Home Classe treballadora
<30 Amb criatures				
<30 Sense criatures	DCMSF-30	HCMSF-30		
30-45 Amb criatures	DCMF 30-45	HCMF 30-45	DCTF 30-45	HCTF 30-45
30-45 Sense criatures				
45-55 Amb criatures	DCMF 45-55	HCMF 45-55		
45-55 Sense criatures			DCTF 45-55	HCMSF 45-55
>55 Amb criatures				
>55 Sense criatures	DCMSF +55	HCMSF +55	DCTSF +55	HCTSF +55

Finalment, en tercer lloc, es desenvolupa una estratègia metodològica basada en el mètode Delphi amb l'objectiu d'apuntar línies d'actuació orientades a eradicar les desigualtats de gènere i millorar el benestar quotidià de la ciutadania. El mètode Delphi permet recórrer a l'opinió, intuïció, valoració i anàlisi de persones expertes sobre una temàtica en el difícil exercici de fer prediccions sobre les tendències detectades. Les converses mantingudes amb elles han permès recollir els punts de consens i discussió al voltant dels resultats obtinguts amb el treball de camp qualitatiu de la segona fase. En concret, el mètode Delphi ha comptat amb persones expertes, acadèmiques i professionals, en l'ús del temps, els treballs i les pràctiques de consum.

4. Principals resultats

En aquest apartat es presenta la síntesi dels principals resultats obtinguts al llarg de les tres fases metodològiques segons els quatre àmbits temàtics definits en les hipòtesis: treball remunerat, treball domèstic, cura criatures i hàbits de consum.

4.1. El temps de treball remunerat: porós, lliure i secundari

Les principals tendències de canvi detectades entorn del temps de treball remunerat posen de manifest un conjunt de fenòmens contradictoris que tenen lloc de manera simultània: compactació de la jornada laboral, disminució de les jornades partides, desregulació horària, horaris atípics, treball a distància, teletreball, etc. Aquestes

tendències contràries són pròpies d'un context de transformació on, paradoxalment, el temps de treball remunerat s'estén a altres esferes de la vida quotidiana amb la falsa percepció d'una creixent llibertat d'elecció i més control temporal.

El primer element de consens entorn de les transformacions del temps dedicat al treball remunerat posa de manifest un doble fenomen: el creixent caràcter porós i el miratge de la llibertat d'elecció. El temps de treball remunerat s'escola a la resta d'esferes quotidianes tot difuminant fronteres temporals i espacials. S'adapta als interessos del sistema productiu i no a les necessitats de les persones treballadores alhora que s'atorga una major llibertat per la gestió del propi temps. El reconeixement de la lliure capacitat d'elecció és a canvi d'una major disponibilitat laboral. La flexibilitat en la gestió del temps es compensa amb una implicació absoluta: no hi ha control horari per part de l'empresa perquè hi ha absoluta disponibilitat per part de les persones treballadores.

En aquest sentit, es parla de la desinstitucionalització del temps de treball remunerat que, sota la falsa aparença d'un major control flexible per part de les persones treballadores, s'estén a tots els àmbits de la vida quotidiana esborrant les fronteres entre allò personal i laboral. Una tendència que es dona, sobretot, en clau femenina on la flexibilitat de la jornada laboral es valora favorablement per a les necessitats derivades del treball de cura. Tanmateix, el rerefons de la percepció de llibertat apareixen fronteres difuses entre treballs, espais i temps amb lògiques contràries que generen malestar quotidià: jornades interminables, càrrega total de treball, doble presència, esgotament, etc. Per contra, la creixent porositat del temps de treball remunerat en clau masculina no sembla generar aquest malestar tot mostrant que la subjectivitat de la disciplina laboral és desigual en termes de gènere. En el cas dels 6 homes, el fet que el temps de treball envaeixi els altres temps no sembla ser un problema. En canvi, en el cas de les dones, aquesta situació resulta problemàtica perquè fa emergir el conflicte entre els diferents temps i treballs que configuren la vida quotidiana i obliga a prioritzar.

En qualsevol cas, la contradicció que implica l'augment simultani de la porositat del temps de treball remunerat, la llibertat d'elecció i la disponibilitat laboral planteja el debat sobre el control del temps de treball amb l'emergència de noves problemàtiques com el dret a la desconexió. Una discussió que confronta la defensa dels límits horaris també a nivell digital (emails, whatsapp, trucades, etc) amb el control horari del treball a distància.

El segon element de consens planteja una altra contradicció: el caràcter difús i porós del temps laboral esdevé de manera simultània a la pèrdua de centralitat del treball remunerat en la vida quotidiana. Les jornades laborals poroses conviuen amb la disminució de la seva capacitat organitzadora tant en termes diaris com a nivell de projecte vital. D'aquesta manera, s'observa la creixent importància del temps dedicat a la cura de les criatures o les preferències canviants davant l'equació temps i diners. D'una banda, l'augment del temps dedicat al treball de cura resta protagonisme al temps dedicat al treball remunerat. D'altra banda, en relació a l'equació temps i diners, sembla que s'imposa la preferència per disposar de més temps lliure a costa de menys guany econòmic implícit en més hores de treball. Tanmateix, cal contextualitzar les condicions en què es prenen les decisions: no és el mateix fer-ho des de la seguretat d'una feina estable que des de la incertesa d'un contracte temporal. Més enllà de les condicions materials d'existència, existeix consens alhora d'assenyalar el triomf social del discurs de

l'elecció com una forma de llibertat, com una categoria de benestar. Es tracta d'una elecció basada en una individualització que es manifesta en termes ofensius i defensius. En primer lloc, és ofensiva en la mesura que es pensa que la decisió de treballar més o menys només depèn de la mateixa persona i, en segon lloc, es defensiva perquè es percep com una decisió que només té impacte a nivell individual. Contràriament, des de la perspectiva de gènere, s'apunta que les decisions es prenen sobre la base d'altres factors relacionals i afecten més enllà de la dimensió personal. Es tracta d'un joc de suma zero on el que no fa una mateixa persona ho ha de fer alguna altra.

En definitiva, el temps dedicat al treball remunerat sembla que s'ha instal·lat en un univers simbòlic on conviu el miratge de la lliure elecció amb la disponibilitat absoluta i la porositat quotidiana de la jornada laboral. Des d'aquesta perspectiva, la projecció de futur apunta l'increment de les interferències laborals amb la resta de temps i espais de la vida quotidiana, especialment, allà on les tecnologies de la comunicació hi són més presents. Tanmateix, com tot moment de canvi, s'albira la convivència d'una pluralitat de formes i cultures de treball en estreta relació amb les condicions materials d'existència. La figura de l'home guanyador de pa que treballa totes les hores possibles per donar la millor vida a la seva família persisteix allà on les condicions socioeconòmiques són més precàries, especialment, entre la població d'origen immigrant que arriba amb un projecte migratori de caràcter econòmic. En canvi, generacionalment, sembla que es produeix un trencament simbòlic amb aquesta cultura laboral tradicional i homogènia amb la falsa percepció de decidir sobre l'equació temps i diners. El miratge de la lliure elecció pot reforçar la precarietat i desregulació en la mesura que s'emmaskaren com a capacitat de decisió i flexibilitat individual.

4.2. La reducció i simplificació del treball domèstic

Les principals tendències de canvi detectades entorn del temps de treball domèstic posen de manifest un conjunt de fenòmens que apunten la seva reducció i simplificació.

El primer element de consens confirma la disminució temporal al conjunt de tasques que integren el treball domèstic, especialment aquelles referides al manteniment de la llar i la cuina. Es tracta d'un canvi generacional que arrossega també altres generacions amb l'excepció de les dones més grans. L'explicació rau en el canvi o manteniment dels estàndards socials de neteja, ordre i cuina. Les dones de les generacions més joves volen reduir el temps dedicat al treball domèstic perquè el perceben com una pèrdua temporal amb un alt cost d'oportunitat. Busquen estalviar aquest temps a fi de destinar-lo a altres activitats més valorades socialment. Per contra, les dones de les generacions més grans entenen el temps dedicat al treball domèstic com un element rutinitzador de la seva quotidianitat sota un mandat de gènere que prestigia tenir la casa endreçada i neta.

El segon element de consens subratlla que la disminució del temps dedicat al treball domèstic implica la simplificació de les tasques que inclou. La planxa, la neteja a fons o fer els vidres són tasques que desapareixen o es converteixen en molt esporàdiques. De manera que el manteniment de la llar es simplifica amb tasques com endreçar, passar l'aspiradora, posar rentadores o plegar la roba.

El tercer element de consens apunta l'augment de la implicació masculina en algunes tasques domèstiques i sempre des del privilegi de la tria. S'observa que els homes

mantenen actituds més igualitàries en termes de discurs que no sempre es tradueixen a la pràctica. Tanmateix, les seves parelles, que mantenen la responsabilitat de la gestió i el poder de decisió, prefereixen que facin alguna cosa abans de no fer res. On més augmenta la presència masculina és en les tasques relatives a la cuina, si bé la implicació respon a una lògica hedonista i narcisista: fer els àpats que tenen més reconeixement social en dates especials o festives. En canvi, el treball quotidià de la preparació d'aliments segueix sent femení. Altrament, la implicació masculina creix en absència femenina dins la llar.

L'exercici de projecció pren com a referència l'experiència del confinament que evidencia la importància del treball domèstic alhora que apropa tasques com la cuina a col·lectius fins el moment aliens a la seva responsabilitat. La cuina en parella, la cuina per a la parella, la cuina en família o la cuina lúdica impliquen dedicar més temps a la preparació dels àpats entre tots els membres de la llar. Tanmateix, amb l'inici de la desescalada es constata que el canvi d'hàbits necessita una gestació més llarga per ser estructural i no conjuntural. L'excepcionalitat del confinament no transforma les rutines establertes anteriorment. Contràriament, la inèrcia del costum i la preferència per la cuina ràpida reforcen les desigualtats de gènere i la paradoxa generacional caracteritzada per l'augment de la preocupació pel que es menja però la disminució del temps dedicat a la cuina. Així doncs, tot apunta que les desigualtats i paradoxes es mantindran segons la classe social: la possibilitat d'externalitzar part de les tasques entre la classe mitjana permet alleugerir el treball de les dones, mentre que la dificultat per a fer-on entre la classe treballadora les accentua.

4.3. La centralitat de les criatures

Les principals tendències de canvi detectades entorn del temps dedicat a la cura de les criatures apunten com element de consens un augment del mateix que no està relacionat amb l'increment de treball domèstic que comporta l'atenció a les persones dependents. En aquest sentit, es relata un canvi de contingut, forma i valor de les tasques associades al treball de cura de les criatures que, al seu torn, esdevé central pel projecte vital. Aquesta centralitat implica que el conjunt de tasques de cura esdevé l'eix sobre el qual pivota l'organització de la vida quotidiana en termes d'horaris, menús i activitats.

En primer lloc, s'adapten els horaris laborals als horaris escolars, sobretot en el cas de les dones però els homes també augmenten la seva implicació, per exemple, cada vegada més, l'hora de sortir de la feina va lligada a la responsabilitat de cura.

En segon lloc, els menús escolars marquen la resta de menús familiars, els àpats responen a criteris saludables per a les criatures. Es traca d'una pràctica tant assumida que l'imaginari social considera que la responsabilitat de cura comporta dietes més equilibrades. Per bé que també s'assenyala com, paradoxalment, augmenta el consum familiar en restaurants on l'oferta no sempre és saludable.

En tercer lloc, les activitats d'oci i lleure que es realitzen durant els dies festius i caps de setmana es pensen tenint en compte les criatures. El temps lliure individual es converteix en un temps lliure familiar. L'augment de l'oferta d'activitats per fer amb la mainada contribueix a la familiarització de l'oci tot seguint la tendència d'altres contextos. Tanmateix, el pes del model de família extensa amb el recurs als avis i les avies del

context mediterrani persisteix com un recurs que permet preservar espais d'oci individual i de parella. I ho fa com un dret percebut des del substrat sociocultural on es construeix la idea que les criatures són per gaudir també per als avis i àvies.

En termes de projecció de futur, la família extensa conjuntament a la idea del gaudí de la criança i el dret a cuidar com es vol són elements que contribueixen al consens alhora d'apuntar el risc de naturalitzar el paper de les dones com a mares. La presència incondicional de les dones, que tenen el privilegi de la gestió, contrasta amb la presència selectiva dels homes, que tenen el privilegi de la flexibilitat. El risc de reificar la maternitat conviu amb el discurs de la hiperpaternitat. Més enllà dels riscos, les veus expertes coincideixen en assenyalar que persistirà la tendència a donar més valor al temps de cura de les criatures, així com la seva centralitat en el projecte de vida de parella.

4.4. La funció social del consum: entre el plaer i el treball

Les principals tendències de canvi entorn de les pràctiques de consum prenen com a punt de partida la seva funció social que es manifesta segons els diferents col·lectius. Les pràctiques de consum emergeixen com una activitat obligada que s'executa i es percep segons les condicions materials d'existència: entre l'obligació i el plaer però sempre contribueix a donar sentit, reforçar identitats i establir vincles socials.

En primer lloc, s'assenyala com element de consens la capacitat del consum per fixar rutines quotidianes. En el cas de les persones de la generació més gran, la compra diària esdevé una activitat que implica la sortida de casa alhora que contribueix a donar significat al temps en uns termes similars al que representa l'obligació laboral. En el cas de les generacions més joves, el consum s'incorpora com una activitat improvisada dins de l'oci quotidià tot atribuint-li un significat més vinculat al plaer. En el cas de les parelles amb criatures, la compra setmanal planificada que es fa durant el cap de setmana conviu entre l'obligació i el plaer, entre la tasca domèstica i l'oci familiar.

En segon lloc, s'apunta que la funció social del consum té implicacions en la resta de temps socials. Els centres comercials, els mercats municipals o les zones de botigues al centre de la ciutat representen espais socials, llocs de trobada que, a més de facilitar l'aprovisionament de les llars, esdevenen àgores urbanes de socialització. En aquest sentit, la funció social depèn de la sincronització temporal entre els diferents col·lectius. Els horaris de consum condicionen, en part, la resta de temps socials: la rutina diària de les persones jubilades, les passejades vespertines de les parelles sense responsabilitats de cura o la sortida de cap de setmana de les famílies amb criatures. Tot plegat planteja fins a quin punt els horaris comercials desplacen els horaris laborals i, viceversa, fins a quin punt els horaris comercials s'adapten als horaris laborals. Com a conseqüència, les pràctiques de consum esdevenen consumidores de temps en la mesura que el temps lliure de treball es dedica a consumir.

En tercer lloc, les pràctiques de consum s'estenen virtualment més enllà d'efectuar físicament la compra. Internet es converteix en el cercador i aparador de referència per a la compra alhora que atorga prestigi al rol de consumidor en tant que persona experta que té criteri per escollir la millor oferta segons les seves necessitats. En aquest sentit, existeix consens per identificar el canvi que implica passar del consum voraç, passiu i ociós al consum exigent, actiu i constant. Obtenir el producte desitjat amb les millors

condicions es percep com una victòria que confereix prestigi: es busca el millor preu, la millor botiga o plataforma i l'acceptació via xarxes socials. Aquesta recerca del millor producte segons les necessitats individuals requereix dedicació de temps fins el punt que es parla del treball de consum. La dimensió virtual del consum desdibuixa les seves fronteres temporals i espacials, desapareixen els horaris i els centres comercials de manera que sempre és possible comprar. Aquesta accessibilitat per a consumir introdueix les màximes de comoditat, rapidesa i facilitat que, paradoxalment, es contraposen al que implica el treball de consum.

En quart lloc, des de la perspectiva de la demanda, el consum virtual i presencial es fonen en una mateixa pràctica i, des de la perspectiva de l'oferta, es dissenyen estratègies al respecte. Els centres comercials i mercats ofereixen activitats i serveis presencials i virtuals reforçant la simbiosi d'una doble idea del consum: com a treball i com a plaer. Ofereixen la possibilitat de fer, en un mateix espai, la compra necessària alhora que poder gaudir d'activitats d'oci (tallers, activitats lúdiques, cursos...)

En cinquè lloc, en relació al consum alimentari, s'apunta la diversificació de tendències cada vegada més híbrides i poc constants. Natural, artificial, ecològic, saludable, tradicional són adjectius que es confonen entre sí alhora de caracteritzar els productes. L'experiència del confinament esdevé un exemple gràfic de l'eclecticisme efímer en el consum de productes alimentaris: de l'elaboració de productes bàsics a casa a la compra del pa a un comerç de 24 hores. Tanmateix, aquesta fusió de pràctiques de consum contràries està marcada per les condicions materials d'existència. La classe social condiona la forma i el contingut del consum. La classe mitjana sosté un discurs crític respecte l'alimentació que converteix allò saludable amb un element de distinció social. En canvi, la classe treballadora manté el referent de la tradició com allò òptim i entén la modernitat com allò ràpid: conviu l'estofat de llenties per dinar amb l'hamburguesa al centre comercial per sopar. Mentre que la classe mitjana cada vegada més representa el perfil de consum als mercats municipals a la cerca de qualitat, la classe treballadora representa el perfil del consum als centres comercials a la cerca de la comoditat. En aquest sentit, s'apunta que l'estratègia dels mercats municipals s'orienta a enllaçar les dues pràctiques per tal de fer una oferta de proximitat, sostenible, ecològica, ràpida, senzilla i còmode on la preparació dels aliments esdevé una estratègia clau. De nou, l'experiència del confinament ha permès aprofundir en la naturalesa del canvi de pràctiques i s'ha posat de manifest que el consum de menjar preparat i la compra d'aliments de qualitat s'ha donat en major mesura en els mercats ubicats en els barris més benestants.

Finalment, les veus expertes coincideixen en afirmar que el consum alimentari persisteix en clau familiar i no individual. A diferència d'altres contextos on creix la individualització de l'alimentació, el pes de la família en l'organització de la vida quotidiana condiona també els hàbits alimentaris. La individualització està relacionada amb la responsabilitat individual dels àpats, mentre que la familiarització passa per l'assumpció femenina de la responsabilitat de la cuina diària. La importància creixent de la cura de criatures reforça la funció social dels àpats familiars com un espai de comunicació, trobada i socialització. De nou, l'experiència del confinament posa de manifest el pes de la família durant els àpats. Les videotrucades per fer aperitius, compartir dinars o sessions de cinema amb

crispetes evidencien com la cerca d'elements tradicionals permet afrontar una situació quotidiana sobrevinguda, desconeguda i desconcertant.

En termes de projecció, les veus expertes coincideixen en subratllar que l'omnipresència quotidiana del consum persistirà tot fent més grans les escletxes de les desigualtats socials. Des de la perspectiva de gènere, les dones assumeixen la gestió cada vegada més complexa de les compres que fusionen la dimensió presencial i virtual. Des de la perspectiva material, la classe mitjana es beneficia de l'ampliació de les ofertes de qualitat mentre que la classe treballadora queda atrapada en les ofertes de quantitat.

5. Propostes d'actuació

Com a conclusió de la recerca realitzada, es formula una proposta de línies d'actuació orientades a revertir les tendències de canvi que impliquen un empitjorament de la vida quotidiana de la ciutadania de Barcelona amb la reproducció de les desigualtats. En concret, les recomanacions tenen un doble objectiu: incidir en la millora del benestar del conjunt de la ciutadania i evitar que la transformació en els usos del temps i els hàbits quotidians reforcin la es desigualtats socials.

D'una banda, es parteix del caràcter multidimensional i transversal dels usos socials del temps que fa visible i connecta els diferents àmbits de la vida quotidiana. Des d'aquesta perspectiva, es considera que qualsevol canvi temporal té una afectació sobre la resta de temps socials. Els usos del temps són un entramat global interconnectat de manera que les hores dedicades a la feina, l'horari d'acabar la jornada laboral, el temps destinat a les tasques domèstiques, la responsabilitat temporal del treball de cura o les pràctiques de consum no es poden considerar de manera aïllada.

D'altra banda, es consideren dos conceptes clau: benestar i desigualtat. En primer lloc, s'introdueix un concepte de benestar que va més enllà dels aspectes estrictament materials a fi de posar en valor el treball domèstic i de cura. En aquest sentit, s'aboca per una idea de benestar quotidià que introdueix elements de confortabilitat domèstica dins la llar i la importància de mantenir hàbits saludables. En segon lloc, es té present que la vida quotidiana representa un escenari on es reproduïxen les desigualtats socials, especialment pel que fa el gènere i la classe social.

Aquestes dues premisses teòriques són la base sobre la qual es formula un seguit de propostes orientades a modificar els usos del temps i revertir en uns hàbits quotidians que contribueixin a la disminució de les desigualtats. Les actuacions es justifiquin i orienten a partir dels següents objectius:

- Revisar l'organització social del temps i la regulació horària
- Reconèixer el valor social i econòmic del temps dedicat al treball domèstic i de cura
- Fomentar la corresponsabilitat dins de les llars

- Promoure hàbits quotidians saludables des de la perspectiva de l'alimentació sostenible

En concret, s'apunten quatre línies d'actuació definides segons els àmbits que han guiat la recerca, si bé es dóna especial pes a la darrera línia sobre els hàbits quotidians tot prenent com a referència el Pla Estratègic de Mercats Municipals de Barcelona 2015-2025.

El temps de treball remunerat

- ✓ Fomentar la concertació social en l'establiment de les noves formes d'organització del temps de treball remunerat amb l'objectiu d'evitar la individualització de les relacions laborals
- ✓ Promocionar les visions col·lectives i intersectorials en les negociacions sobre el temps de treball per tal d'evitar concepcions individualistes
- ✓ Regular el teletreball com una modalitat d'organització laboral i no un recurs per a facilitar la conciliació de la vida laboral, familiar i personal que contribueixi a la seva feminització i estigmatització
- ✓ Fer possible les condicions que garanteixin la jornada laboral pactada i el dret a la desconnexió digital per tal d'evitar les irregularitats del temps de treball i la hiperconnexió laboral
- ✓ Establir mesures de flexibilitat temporal que permetin atendre les necessitats de cura segons el cicle vital

El temps de treball domèstic

- ✓ Promocionar el temps dedicat al treball domèstic com un element de benestar quotidià
- ✓ Socialitzar la responsabilitat del treball domèstic dins i fora de les llars per promoure una major corresponsabilitat
- ✓ Afavorir la presència i dedicació temporal dels homes a les tasques de la llar per redistribuir la càrrega total de treball
- ✓ Fomentar l'espai domèstic com un punt de trobada del treball domèstic i el treball de cura amb l'objectiu de fer visible el seu valor social
- ✓ Posar en valor la importància del temps dedicat a la cuina per tenir hàbits saludables

El temps de treball de cura

- ✓ Afavorir la presència i dedicació temporal dels homes en les tasques de cura més rígides i quotidianes per avançar cap a la igualtat efectiva
- ✓ Fomentar el temps de criança per introduir l'educació d'hàbits saludables
- ✓ Promocionar el caràcter social del treball de cura com un temps que contribueix a construir ciutadania i fomentar el benestar quotidià

Els hàbits de consum

- ✓ Incorporar la perspectiva de gènere al Pla Estratègic Mercats de Barcelona 2015/2025 (PEMB)
- ✓ Fer seguiment de les accions previstes en els eixos estratègics I (Ànima, els mercats com a referent de la vida als barris que proporcionen una experiència de compra i de convivència ciutadana) i 3 (Sostenibilitat, els mercats com a sinònim de valors associats a la sostenibilitat social, mediambiental i cultural) del PEMB.
- ✓ Fomentar l'objectiu "Consolidar el mercat com a lloc central de barri" de l'eix Ànima del PEMB

- ✓ Afavorir la creació d'espais de consum heterogenis socialment prenen com a model la idea "One stop shopping" i aprofitant la interculturalitat
- ✓ Garantir l'accessibilitat física i social de les zones comercials
- ✓ Fomentar el comerç de proximitat a les zones residencials per evitar els deserts alimentaris
- ✓ Promoure la regulació horària per evitar la liberalització i desincronització dels temps socials
- ✓ Fomentar l'objectiu "Posicionar el mercat com a lloc per a la formació en hàbits d'alimentació ☐ saludable, gastronomia i seguretat alimentària" de l'eix Sostenibilitat del PEMB.
- ✓ Promocionar l'intercanvi generacional en les pràctiques de consum des dels mercats municipals
- ✓ Incloure l'estil de vida de les llars unipersonals en les estratègies dels mercats
- ✓ Sensibilitzar la ciutadania de la importància dels hàbits d'alimentació saludables més enllà de la comoditat i rapidesa
- ✓ Fomentar programes escolars per la compra sostenible i els hàbits saludables
- ✓ Reforçar les oficines d'atenció al consumidor com a punt d'informació

Bibliografia

Bianchi S., J. Robinson i M. Milkie. (2006). *Changing Rhythms of American Family Life*. New York: Russell Sage Foundation.

Bianchi, S. (2000). "Maternal employment and the time with Children: Dramatic change or surprising continuity?" *Demography*, 37: 401-414.

Bianchi, S. (2011). "Family Change and Time Allocation in American Families" *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 638: 21-44.

Bjornholt M. (2011). "How men became the local agents of change towards gender equality" *Journal of Gender Studies* Vol 20 (1) pp 3-18.

Borràs V. (2007). "Las desigualdades en el consumo a través del género" *RES*, 8: 139-156.

Brines J. (1994). "Economic dependency, gender and the division of labour at home" *American Journal of Sociology*, 100: 652-688.

Gracia, P. (2014). "Fathers' child care involvement and children's age in Spain : A time use study on differences by education and mothers' employment " *European Sociological Review*, 30 (2): 137-150.

Hook, J. (2010). "Gender Inequality in the Welfare State: Sex Segregation in Housework, 1965-2003". *Chicago Journals*, 115(5): 1480-1523.

Kan, Man Yee; Sullivan, Oriel i Gershuny, Jonathan (2011). "Gender Convergence in Domestic Work: Discerning the Effects of Interactional and Institutional Barriers from Large-scale Data". *Sociology*, 45(2): 234-251.

Julià A.; Escapa S. (2014). "Mares sobrecarregades. Factors que causen més dedicació de les mares al treball domèstic" *Papers*, 99(2): 235-259.

Moreno, S. (2009). "Uso del tiempo, desigualdades sociales y ciclo de vida". *Política y Sociedad*, 46(3): 191-202

Moreno-Colom, S.; Ajenjo Cosp, M.; Borràs Català, V. (2018). «La masculinización del tiempo dedicado al trabajo doméstico rutinario». *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, 163: 41-58. (<http://dx.doi.org/10.5477/cis/reis.163.41>)

Prieto, C. i Pérez de Guzmán, S. (2013). "Desigualdades laborales de género, disponibilidad temporal y normatividad social". *Revista Española de Investigaciones Científicas*, 141: 113-132.

Pietro, C. (dir) (2015). *Trabajo, cuidados, tiempo libre y relaciones de género en la sociedad española*. Madrid: Ediciones Cinca.

Schwartz, R. (2011). "La 'revolución industrial' en el hogar: tecnología doméstica y cambio social en el siglo XX". En C. Carrasco; C. Borderías y T. Torns (eds.), *El trabajo de cuidados. Historia, teoría y políticas*. Madrid: Ed Catarata.

Treas, J. (2008). "The dilemma of gender specialization: Substituting and augmenting wives' household work". *Rationality and Society*, 20: 259–282.

Veblen T. (1974). *Teoría de la clase ociosa*. Mexico: Fondo de Cultura Económica.